

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

PROBLEMI SODOBNEGA PROLETARIATA

(Razmišljanja ob knjigi »Les nouveaux comportements politiques de la classe ouvrière«, Pariz 1962)

Jan Makarovič

1

Danes ni mogoče živeti po receptih. Življenje je tako pisano, dinamično in spremenljivo, da postaja vsevednež, ki misli, da mu ni treba stalno preizkušati in iskati novih poti, vedno bolj smešen.

To velja med drugim tudi za tiste, ki so hoteli imeti monopol nad enim edinim mogočim receptom prehoda iz kapitalizma v socializem. Zanje je bil (in je) kapitalizem tak, kakršnega je videl Marx — in kvečjemu še tak, kakršnega je videl Lenin v svoji razpravi o »imperializmu kot gnijoči fazi kapitalizma« — delj pa seveda niso prišli, ker so pač poznali kapitalizem le iz učbenikov. Zato so si tudi prehod iz kapitalizma v socializem predstavljali za čudo preprosto.

Pa vendar se pojavljajo v modernem kapitalizmu čisto nove, prej neznanе strukture, ki bistveno vplivajo na njegov nadaljnji razvoj. Tudi če odmislimo problem kolonij, problem nerazvitih dežel, narodnoosvobodilna gibanja v kolonijah, trenje med zahodnim in vzhodnim blokom, polete na Mesec, grožnjo atomske vojne itd. itd. — prinaša že sam notranji tehnološki razvoj v kapitalističnih deželah tako bistvene spremembe, da jih moramo upoštevati, če se hočemo količkakj približati tej problematiki.

Tudi moderni proletariati ni tak, s kakršnim je imel opravka Marx. Splošni dvig življenjske ravni v zahodnih deželah je občutil tudi delavec. Njegov procentualni delež v skupnem nacionalnem dohodku se kajpada ni povečal — toda kljub temu so se njegove mezde tako povišale, da mu omogočajo že pravo meščansko udobje. Tudi njegov revolucionarni elan je videti manjši kot svoje čase. Niso redki glasovi, da se je delavec pomeščanil...

O takih in podobnih vprašanjih so diskutirali predstavniki sindikatov, znanstveniki in žurnalisti na simpoziju, ki ga je priredila univerza v Dijonu februarja 1960. Vsebina diskusij je bila dve leti nato objavljena v knjigi.

Vsi diskutanti so se strinjali z ugotovitvijo, da dobimo v razvoju kapitalizma različne faze. Strinjali so se tudi glede razmejitve teh faz in glede njihovih bistvenih karakteristik. Če izhajamo s stopnje tehnične razvitosti in delitve dela, bi lahko te faze poimenovali takole:

1. faza pretežno nedeljenega dela, obrtniški način proizvodnje,
2. faza do skrajnosti deljenega, »razdrobljenega« dela. »klasično« industrijski način proizvodnje,
3. faza avtomatizacije.

Od teh faz je vsekakor najzanimivejša zadnja, saj pomeni danes za nas nekaj čisto novega. Čeprav je danes Francija ena od redkih, najvišje industrijsko razvitih dežel, ki uvajajo avtomatizacijo, je ta pojav zanimiv ne le

za Francijo, ampak za ves svet, saj je avtomatizacija za ves svet bolj ali manj oddaljena, toda že oprijemljiva bodočnost.

Seveda je tudi v Franciji avtomatizacija za enkrat še zelo redka. Mnogi diskutanti so poudarjali raznolikost in neenakomernost ekonomskega razvoja Francije — kar seveda ne velja samo za Francijo, ampak za ves svet — kjer srečujemo najmodernejše industrijske centre (primer: Lacq) hkrati z zaostalimi področji s slabo razvito industrijo in zaostalo proizvodnjo. Pa saj srečujemo celo v istem podjetju različno tehnično opremljene obrate. Pri tehničnem razvoju je treba poleg tega stalno upoštevati specifičnosti določene proizvodnje: v tej industriji je avtomatizacija lažje izvesti, v oni teže — v tej se delitev dela vsiljuje sama od sebe, v oni je stvar bolj zapletena itd.

Če pa vzamemo razvoj tehnike v grobem in splošnem, moramo priznati, da si te faze dejansko sledijo v navedenem zaporedju in da to zaporedje izraža neko zakonitost razvoja. Oglejmo si torej nekoliko pobliže njihove glavne posebnosti, kot so jih očrtali diskutanti.

2

V prvi fazi vlada znameniti »klasični« kapitalizem, kakršnega je poznal Marx. Z vidika razvoja proizvodjalnih sredstev bi lahko to fazo imenovali tudi »fazo parnega stroja«.

Proizvodnja v tej fazi razvoja sicer ni več ročna ali orodna, temveč strojna — toda delitev dela še ne napreduje mnogo nad stopnjo, kakršno je poznala manufaktura. Delavec se na tej stopnji zato še vedno čuti »pravega« lastnika svojega dela, zahteva lastništvo nad produkcijskimi sredstvi v podjetju, čuti nekakšen cehovski ponos nad svojo kvalifikacijo, nad svojim poklicem, nad delom, ki ga opravlja. V nasprotju s splošno tendenco razvoja tehnologije dela hoče obdržati razvoj na stopnji bolj ali manj nedeljenega, strokovno zahtevnega dela. Tu pa seveda prihaja v spor s kapitalistom, ki bi bil rad čimbolj neodvisen od kvalificiranega dela in bi ga rad čimprej nadomestil s stroji.

V okviru takih problemov so se porodili tudi prvi začetki organiziranega delavskega gibanja. Značilno je, da so se prvi delavski sindikati razvili ravno iz poklicnih korporacij, ki so se postavljale v bran veljave poklica. Neki diskutant poudarja: »Tako pri proudhonističnih kot pri anarhosindikalističnih sindikatih se je organizacija delavskih zahtev vedno vrtela okrog zaščite poklica« (str. 152).

Strokovno široko usposobljeni, samozavestni proletariat, ki daje pečat tej fazi razvoja, se temeljito razlikuje od proletariata, ki bo prišel za njim. To ne velja le za njegovo tehnično, ampak tudi za njegovo kulturno in politično raven.

5

Nekako s prvo svetovno vojno se prične nova faza, faza »razdrobljenega dela«, tekočega traku itd. Dehumanizacija delovnega procesa se bliža višku. Delavec postaja bolj in bolj samo privesek stroja, opravlja samo nekaj točno omejenih delovnih operacij v poneumnjujoči monotoniji. Hkrati pa je to doba tajlorizma, doba rafiniranih metod izkoriščanja delavca preko »stimulativnega« plačevanja po učinku itd.

Za to dobo je značilen delavec, ki ga Francozi imenujejo »ouvrier spécialisé« (s kratico O.S.) — se pravi delavec, ki opravlja določeno delovno operacijo in nima vpogleda v celotni potek delovnega procesa. Če uporabimo našo novejšo terminologijo, bomo rekli, da dela na delovnem mestu »ozkega profila« — včasih smo ga imenovali preprosto »nekvalificiranega« ali »polkvalificiranega« delavca. Tak delavec je običajno najhuje izkoriščen, njegova eksistenca je najbolj ogrožena, stalno mu preti brezposelnost — in zato radi verjamemo diskutantu, ki navaja, da je največji procent članov komunistične partije ravno med »O.S.«

Delitev dela na tej stopnji razvoja omogoča tudi masovnejše vključevanje žensk v proizvodnjo. Sploh je to obdobje obdobje največjega številčnega povečanja delavskega razreda. Vendar se to povečanje odraža le v političnem življenju — ne pa konkretno na delovnem mestu v tovarni. Delavcu, ki bi hotel postavljati svoje zahteve konkretno, na delovnem mestu samem, bi grozil odpust. Nekvalificiran delavec za kapitalista ni nepogrešljiv — saj lahko vedno dobi nadomestilo iz armade brezposelnih. Zato ni presenetljivo, da udeleženos delavcev v sindikatih pada vzporedno z večanjem števila delavcev (str. 168).

Delavsko gibanje se organizira bolj po geografskih področjih kot po delovnih mestih. Take oblike dela pospešuje tudi koncentracija delavcev v delavskih četrtih, ki so teritorialno ločene od podjetij, v katerih delavci delajo. Zato pa se tudi delavske zahteve postavljajo bolj na splošno, ne pa glede na določeno podjetje ali industrijo. Zahteva po ukinitvi mezdnih odnosov postaja vse bolj formalna, splošna, abstraktna (str. 158).

Delavčeva nemoč se kaže v pomanjkanju jasnih, konkretnih ciljev. Njegovo osnovno razpoloženje je prej revolta kot pa revolucionarnost (str. 60). Čuti se ogroženega, toda hkrati brezmočnega spričo obstoječe družbene situacije.

Rešitev pričakuje predvsem od politične akcije. Nikakor ni brez pomena, da je to obdobje hkrati obdobje močnega uveljavljanja delavskih strank (ki imajo oporo v naraščajočem številu delavcev) in da se prav v tem obdobju pojavi prva socialistična država — Sovjetska zveza. Zato ni čudno, da se delavec odvrča od konkretnih ekonomskih problemov in se vse bolj zanima za politiko — toda ta njegov interes ni povezan s konkretno akcijo, ampak s pasivnim pričakovanjem, z eshatologijo, z mitom. Predvsem gre tu za mit o Sovjetski zvezi.

4

Pojav avtomatizirane industrije prinaša temeljite spremembe v to situacijo. Delavec pri kontrolni plošči mora poznati celoten produkcijski proces: tako dobi zanj delo spet smisel in vsebino. Delovni proces mu postane celota, v katero je vključen. Znova se pojavi pozitiven odnos do dela: obvladovanje zapletenih naprav, ki jih delavec upravlja, vzbuja v njem samozavest.

Tu se znova vzpostavi enotnost dela, vendar ne več na individualni, obrtniški, ampak na kolektivni osnovi. Delo posameznika se integrira z delom drugih bolj kot v prejšnji fazi. Delavci na tekočem traku sicer sede eden za drugim, pa vendar je njihovo sodelovanje samo vnanje, pogojeno po tekočem traku. Šele avtomatizacija daje v industriji osnovo za delo skupine, ekipe, teama: čeprav je tu delavec morda na zunaj izoliran, v kabini, je njegovo

sodelovanje z drugimi mnogo tesnejše, njegova navezanost nanje in njegova odgovornost do njih mnogo večja.

Na tej stopnji tudi izgublja pomen pojem individualnega delovnega učinka, ki se je uveljavljal na prejšnji fazi razvoja pri določanju mezd (str. 161): mezde se ne ravnaajo več po individualnem delovnem učinku (ki izgublja vsebino), temveč po ekonomski situaciji celotnega podjetja; delitev pa se ravna po specifični vrednosti posameznega delovnega mesta v podjetju.

Tudi odpustitev delavca tu ni več tako preprosta kot prej. Ta način proizvodnje zahteva namreč stabilno delovno silo, integrirano s podjetjem. Vsako podjetje ima svoja specifična sredstva proizvodnje, svoje specifične delovne profile.

S tem pa seveda dobi kapitalist v roke novo orožje: znanje, ki si ga je delavec pridobil v njegovem podjetju, lahko uporabi samo v njegovem podjetju in v nobenem drugem. Delitev dela med podjetji, ki je nujna posledica napredka tehnike, torej priklepa delavca na podjetje. Podjetje ima svoje lastne »tovarniške kategorije« in tako je delavec, ki si je pridobil kvalifikacijo v nekem podjetju, prisiljen v tem podjetju ostati, če noče znova postati nekvalificiran. Zato je zanj osebno bolje, če ni preveč »glasen«: izguba službe bi bila zanj namreč vse prej kot prijetna (str. 92).

Posledice te navezanosti na podjetje se odražajo tudi v značaju delavskega gibanja. Po eni strani zelo poraste včlanjenost v sindikatih (70 do 80 % v naftni industriji — v nasprotju z 12 % v usnjarski) in zanimanje za ekonomske probleme — po drugi strani pa interes za politiko prav tako občutno pade (str. 162).

Tudi taktika delavskega gibanja dobiva nove oblike. »Klasični« štrajk je tipičen izraz revolte in negativizma »O.S.«: delavec preprosto ne pride na delo. V moderni industriji je štrajk drugačen: delavec sabotira, neopazno ovira in zaustavlja delo na delovnem mestu samem (str. 51).

5

Podobno kot se način industrijskega dela vse bolj približuje načinu drugega, recimo pisarniškega dela, se tudi življenjska raven delavca in njegov položaj bolj in bolj zblížujeta s položajem ostalih socialnih plasti. Revolta in občutek izoliranosti se vse bolj umikata boju za konkretne, vsakdanje ugodnosti, za ohranitev že priborjenih pridobitev v okviru obstoječe družbene ureditve. Delavec se ne bojuje več proti družbenemu redu kot takemu, ampak se bojuje v okviru obstoječega družbenega reda za njegovo stabilizacijo in izboljšanje.

»Komunisti imajo za nizkotno, skrivati svoje nazore in namere... Naj vladajoči razredi trepetajo pred komunistično revolucijo. Proletarci ne morejo v njej izgubiti ničesar razen svojih verig.«

Tako sta pisala Marx in Engels leta 1847. Dobrih sto let kasneje, leta 1960, pa nam sindikalni funkcionar Pierre Lebrun takole tolmači nasprotje med kapitalistom in proletarcem:

»Zdi se mi, da se v teh raznih zahtevah delavcev pojavlja neka prevladujoča in celo razmeroma nova težnja: težnja po gotovosti (*sic*), gotovosti spričo nihanj zaposlenosti, spričo višanja cen, spričo svojevolje delodajalca itd. Taka težnja po gotovosti je *a priori* popolnoma nasprotna temu, kar je bistvo kapitalističnega režima, principalnemu liberalizmu in anarhiji tega sistema« (str. 79).

Če je v »Manifestu« delavec predstavljen kot nekdo, ki lahko vse tvega, je tu delavec tisti, ki je *a priori* nasprotnik tveganja. Pa naj bo kakorkoli že — iz diskusije dokaj jasno sledi, da Lebrun docela adekvatno prikazuje dejanska delavska stališča. Zastopniki delavcev v diskusiji namreč ne izražajo nobenih pomislekov — izraža jih pa univerzitetni profesor Dehaussy, ki pravi: »Kar se mene tiče, me posebno preseneča dejstvo... da je dandanes poglavitna in bistvena skrb delavcev skrb za *gotovost*... Želijo si obdržati in utrditi že dosežene zmage, nimajo pa več želje po uporabi, po celovitem prevratu francoskega ekonomskega in političnega ustroja...« (str. 97). Novinar Priouret pa sprašuje: »Zahtevate funkcije v podjetju in skorajda napravljate iz delavca funkcionarja s to svojo idejo gotovosti: ali ne pridemo na ta način nujno do neke vrste kolaboracije?« (83).

Lebrun odgovarja, da o kaki kolaboraciji v privatni industriji ne more biti govora: interesi delavcev in kapitalistov so si pač diametralno nasprotni. Druga je pa z državno industrijo: tu se delavcem nudijo velike možnosti sodelovanja. Ni dvoma, da je država doslej, tako kot drugje, tudi v Franciji storila vrsto pomembnih ukrepov, »kar zadeva kontrolo konjunkturo, kar zadeva kontrolo kriz in celo kar zadeva kontrolo inflacije« (str. 96).

Na drugem mestu beremo, kako delavci zahtevajo aktivno vmešavanje države v gospodarstvo (str. 12) — in to ne le v obliki raznih zasilnih dobrodelnih ukrepov, kot so na primer javna dela za zaposlitev brezposelnih, ampak s smotno politiko investicij itd.

Interesi delavcev se glede gotovosti zaposlitve ujemajo z interesi države, saj je splošna produktivnost odvisna od stabilnosti zaposlitve kvalificirane delovne sile, ki zahteva dolgo dobo izobraževanja (str. 12). Tudi za zagotovitev višjih mezd delavcem velja isto,

- ker višje mezde stimulirajo uvajanje mehanizacije ter
- širijo potrošnjo in s tem notranji trg.

Interesi proletariata se torej približujejo interesom državnega kapitalizma.

6

Čeprav so nekateri diskutanti navajali posamezne primere, ki kažejo na to, da kupna moč delavca v zadnjih letih stagnira ali celo upada, je vendar nedvomno, da so mezde od začetka stoletja dalje v vseh deželah »klasičnega kapitalizma« v povprečju izredno porasle. Višanje mezd je namreč ekonomska nujnost. Kapitalist ne viša mezd le zato, da bi se izognil konfliktom in motnjam v proizvodnji — tudi tega faktorja ne gre podcenjevati —, ampak zlasti zato, ker bi se sicer njegovo tržišče skrčilo in ne bi imel komu prodajati. Nekoč se je kapitalistična proizvodnja koncentrirala na produkcijo luksuznih predmetov, po katerih povprašujejo predvsem »boljši krogi«, — toda proizvodnja luksuznih predmetov se ne more širiti v nedogled. Kapitalist mora začeti računati tudi na potrošnika-delavca; da bi ga napravil za svojega potrošnika, mu pa mora seveda plačevati višje mezde.

Višanje standarda delavca ima pomembne posledice za njegov način življenja, za njegovo mišljenje, stališča itd. Njegove potrebe in možnosti se korenito spreminjajo. Po eni strani igra tu važno vlogo že omenjeno višanje mezd — po drugi pa možnost kupovanja na kredit in masovna sredstva komunikacije,

ki omogočajo nesluteno ekspanzijo reklame. Delavcu je dana možnost večje potrošnje, pa tudi možnost širšega seznanjanja z izdelki, ki si jih lahko kupi.

Ta pojav ima pomembne socialne posledice. Nekoč je moral delavec dolgo čakati, predno se je lahko toliko osamosvojil, da si je ustanovil družino. Danes je perspektiva lastne družine za mladega delavca bližja. Zato je razumljivo, da posveča več pozornosti svojim načrtom za družinsko življenje kot pa političnemu boju.

Tudi sicer je delavec danes bolj navezan na svoje družinsko življenje kot nekoč. Že njegov standard kot tak ga sili k temu: če ima avto, je razumljivo, da bo ob nedeljah peljal družino na izlet; če ima radio ali televizijo, je razumljivo, da bo večere raje preživel v domačem krogu ob sprejemniku, kot pa da bi šel v krčmo ali na sindikalni sestanek.

Vloge televizije kot take sicer ne smemo pretiravati (statistika kaže, da ima v Franciji za zdaj le 10 % gospodinjstev televizijski sprejemnik), vendar je precej očitno, da masovna sredstva komunikacije — radio, kino, televizija, tisk itd. — vedno bolj zbližujejo interese članov družine, ustvarjajo vez med njimi. Mož se lahko mnogo več pogovori s svojo ženo, kot se je mogel nekoč.

Po drugi strani pa masovna sredstva komunikacije zbližujejo tudi različne socialne plasti. Ideali, nazoni in potrebe delavca postajajo vedno bolj podobni idealom, nazorom in potrebam meščana. Kolikor ju že ni zbližal podoben standard, ju zbližuje reklama, radio in televizija.

Problem vsebine in bistva delavskega gibanja postaja s tem vse bolj težaven.

7

Problematika stališč in ideologije delavcev se tesno prepleta s problematiko delavskih strank. Na dijonskih razgovorih je imel Mattei-Dogan v zvezi s tem nadvse zanimiv referat, iz katerega povzemamo tu glavne misli.

Število volivcev, ki volijo delavske stranke, se nikakor ne ujema s številom volivcev-delavcev: tako dobiva komunistična stranka ponekod več glasov, kot je delavskih volivcev, ponekod pa manj. Po eni strani torej dobršen del delavcev ne glasuje za komuniste, po drugi pa je med komunisti mnogo ne-delavcev.

Mattei-Dogan obravnava najprej mestna področja in ugotavlja, da na teh področjih število glasov, oddanih za komuniste, bolj ali manj zaostaja za številom delavskih volivcev. Razen tega pa niso vsi tisti, ki volijo komuniste, delavci. Zlasti v Parizu, kjer je razmerje med številom komunističnih glasov in številom delavskih glasov razmeroma ugodno (7 komunističnih glasov na 10 delavskih), in to kljub razmeroma majhnemu odstotku delavcev v primerjavi z drugimi sloji (38 %), je treba računati s precejšnjim številom glasov drobne buržoazije (uradnikov ipd.), ki so bili oddani za komuniste. Mattei-Dogan zaključuje, da glasuje za komuniste morda kakih 50 do 60 %, pariških delavcev.

Drugačna je situacija v mestih, razsejanih po okolici Pariza, imenovani tudi »rdeči obroč«. Tu je razmerje med delavskimi in komunističnimi glasovi boljše, pa tudi odstotek delavcev je večji. Iz tega lahko sklepamo, da so glasovi, ki jih dobe komunisti na tem področju, v največji meri delavski.

Situacija v južnih, pretežno kmetijskih departmajih se razlikuje od situacije na industrializiranem severu. V 18 izrazitih kmetijskih departmajih število glasov, oddanih za komuniste, presega število delavskih glasov. Ta pojav si prav lahko razložimo, če upoštevamo razporeditev malih kmetov in kmetijskih de-

lavcev. Ti zaradi nezadovoljstva s svojim položajem mnogokrat glasujejo za komuniste: Mattei-Dogan je celo mnenja, da se je komunistična stranka v Franciji »agrarizirala«. Delavci pa na jugu niso nič bolj nagnjeni h komunizmu kot na severu: tudi tu jih nekako dobra polovica glasuje za komuniste.

Kljub temu je komunistična stranka edina izrazito delavska stranka v Franciji, saj je med glasovi, ki jih dobiva, 70 %, delavskih glasov — medtem ko je med glasovi, oddanimi za socialiste, le 40 %, delavskih.

Odnos delavcev do komunizma pa je vse prej kot enoveljaven. Mattei-Dogan poudarja, da uživa komunistična stranka simpatije delavca predvsem kot stranka odpora in da izraža delavec z glasom, oddanim za komunista, splošno nezadovoljstvo z obstoječim družbenim redom, ne pa neke določene ideologije. Po neki anketi, izvedeni med delavci, je na primer 75 % anketirancev izjavilo, da žele cerkveno vzgajati svoje otroke — pa vendar je več kot 50 % delavcev glasovalo za komuniste. Na vprašanje: »ali uživa stranka, za katero ste volili, vaše polno zaupanje?« je le 62 % komunističnih volivcev odgovorilo pozitivno. Le 20 % delavcev meni, da je revolucija v marksističnem smislu edina pot za izboljšanje njihovega socialnega položaja: od devetih milijonov delavcev v Franciji torej manj kot dva milijona. Značilno je tudi, da je ob prihodu de Gaulla na oblast komunistična stranka izgubila največ glasov ravno v »rdečem obroču« Pariza — medtem ko ji je agrarni jug ostal v splošnem zvest.

Po zgoraj citirani anketi se le desetina delavcev »zelo zanima za politiko«, polovica »nekoliko«, 40 %, pa »sploh ne«.

Zanimivo je spremljati gibanje števila volivcev delavskih strank v odnosu do števila delavskih volivcev od začetka stoletja dalje. Okrog leta 1900 je bilo število socialističnih glasov raznih smeri trikrat manjše od števila delavskih glasov. Leta 1919 so predstavljali delavci eno tretjino vsega prebivalstva Francije, socialistični glasovi pa so predstavljali že skoraj četrtnino vseh. Neposredno pred drugo svetovno vojno, leta 1936, se število delavskih glasov pokrije s številom glasov, oddanih za delavske stranke, ob osvoboditvi znašajo glasovi, oddani za delavske stranke, že polovico vseh oddanih glasov — nato pa znova nastopi upad in leta 1958 je skupno število komunističnih in socialističnih glasov že spet manjše od števila delavskih glasov.

Očitno upadanje zaupanja delavcev v njihove stranke je seveda bolj ali manj tudi posledica vsebine in politike teh strank samih. »Ni dvoma, da danes delavske stranke in demokratične stranke v splošnem skoraj povsod preživljajo krizo,« sodi diskutant André Philip (str. 199).

Problem je že v tem, da se problemi rešujejo predvsem v okviru stranke, ne pa v okviru sindikatov. Šibkost sindikalnega gibanja pogaja prenos delavskih zahtev na območje politike, države, sklicevanja na zakon. Philip poudarja, da je v anglosaških deželah in v Nemčiji situacija drugačna: tam se cela vrsta delavskih zahtev rešuje preko direktnih medsebojnih dogovorov med delavci in kapitalisti.

Nevarnosti vodenja delavskega gibanja samo preko politične stranke so očitne. Predvsem je treba upoštevati, da predstavlja delavstvo manjšino prebivalstva, uspeh stranke pri volitvah pa je odvisen ravno od števila oddanih glasov. Zato si stranka prizadeva pridobiti na svojo stran glasove predstavnikov socialnih plasti, ki nimajo nobenih skupnih interesov z delavskim razredom: glasove obrtnikov, uradnikov itd. Tako je prisiljena na večje in večje kom-

promise v svoji praksi, ki pa jih zakriva s splošno, načelno in bombastično frazeologijo. Hkrati pa zapira oči pred dejanskimi, konkretnimi problemi in si licemerno umiva roke.

Philip citira Thoreza, ki da je nekoč izjavil: »Smo za jutrišnjo revolucijo; a prav zato smo do nadaljnjega za nemoteno funkcioniranje zakonov kapitalizma.« Interesi stranke se tako oddaljijo od konkretnih delavskih problemov in se osredotočijo na interese stranke same: »Uspeh stranke, njeni volilni rezultati, njeno financiranje: vse to se je z odvratnim cinizmom začelo postavljati kot glavni problem« (str. 202).

Ob vsem svojem praktičnem kompromisarstvu pa so delavske stranke v teoriji zagovarjale tog dogmatizem. Philip opozarja, da so konservativci pokazali doslej mnogo več iznajdljivosti in prilagodljivosti konkretnim situacijam in da so v tem smislu pravzaprav levičarske stranke tiste, ki so v resnici konservativne... Levičarske stranke imajo tudi preveč togo organizacijo — kar je posledica dogmatizma, inspiriranega po Sovjetski zvezi, kot poudarja Pierre Naville (221) — da bi dale možnost uveljaviti se ljudem Churchillovega in Adenauerjevega formata: osebnosti v njihovih vodstvih so vse bolj ali manj povprečne.

8

Studij problemov sodobnega kapitalizma je za nas, ki gradimo socializem, izredno zanimiv, saj predstavlja moderni kapitalizem hkrati našo preteklost in našo prihodnost.

Našo preteklost: opravljanje imamo z družbenim redom, ki je pri nas prevladan — in našo prihodnost: opravljanje imamo tudi z neslutnim gospodarskim in tehnološkim razvojem, ki ga pri nas še nismo dosegli. Dobivamo vpogled v strukture družb, ki že stopajo v fazo avtomatizacije — pa čeprav sami nismo docela niti v fazi razdrobljenega dela. Hkrati pa stopamo s sistemom delavskega samoupravljanja v nikdar in nikjer prej znano obdobje družbenega razvoja.

Sploh je vzporedno obstajanje, koeksistenca najrazličnejših stopenj razvoja v istem geografskem in socialnem prostoru ena od značilnosti sveta, v katerem živimo. Ni kar tako, da je ravno dvajseto stoletje stoletje filma in relativnostne teorije: v dvajsetem stoletju se namreč čas prikazuje kot prostor in prostor prehaja v čas.

Nekoč o čem takem ni bilo govora. Takrat so preteklosti pravili preteklost in prihodnosti prihodnost: čas je nedvoumno in enosmerno potekal iz preteklosti v prihodnost in nikomur ni prišlo na misel, da bi mogla biti čas in prostor kako povezana.

Dokler je bil človekov prostor omejen in zaključen, je bilo tudi njegovo bivanje ujeto v enosmernem, enodimenzionalnem, nepovratnem času, v večnem, strogo določenem ritmu dogajanja. Heraklitu je bil svet »ogenj, ki se po merah prižiga in po merah ugaša«, Anaksimandru pa je bilo vse dogajanje zakonita izmena ene z drugo »po redu časa«. Čas je bil nujnost, v kateri je bil razpet človek, ujet med dvema ničema: med tem, kar je že prešlo, in tem, česar še ni.

Toda človek ne more prodirati v prostor, ne da bi hkrati prodiral tudi v čas. Pri Julesu Vernu beremo o popotnikih, ki so prodrli v središče Zemlje in odkrili tam prav tako življenje, kakršno je na Zemlji že davno izumrlo. Fanta-

stika, ki pa ni potegnjena iz zraka. Kaj ni »science fiction«, ki sanjari o srečanjih med preteklostjo in prihodnostjo, končno tudi — odraz stvarnosti? V našem svetu živijo hkrati z nami ljudje iz kamene dobe in konstruktorji vesoljskih raket. Kot bi se vsa tisočletja časa zgostila v enem samem obdobju: čas je postal prostor. Pa tudi prostor je postal čas.

Vse te raznolike časovne stopnje, različna razvojna obdobja namreč ne obstajajo samo vzporedno, neodvisno eno od drugega, ampak se prepletajo med sabo v enotnem procesu časa. Delavec v Chicagu ne živi le v istem času in prostoru kot delavec v Mehiki, ampak je tudi njegova usoda in njegov razvoj bistveno povezan z usodo in razvojem delavca v Mehiki.

Ko je živel Marx, ta problem še ni bil izrazit. Čas je še potekal bolj ali manj enosmerno. Socializem je bil logična konsekvence notranjega razvoja v vsaki posamezni deželi. Pa vendar: kaj ni že Marx razlagal razvoja ekonomsko zaostale Nemčije po zgledu ekonomsko napredne Anglije? Kaj ni prav dejstvo, da najznamenitejšega teoretika kapitalistične družbe ni rodila dežela z najrazvitejšim kapitalizmom — da pa je ta teoretik vseeno ustvaril svojo teorijo v deželi z najrazvitejšim kapitalizmom — zanimiv primer prehoda raznolikosti »prostora« v enotnost »časa«?

Marx seveda ni mogel slutiti, da se bo socializem najprej pojavil v deželi, ki je bila še mnogo bolj zaostala kot Nemčija: v Rusiji. Kritikom marksizma pride to seveda zelo prav, saj imajo tu priliko za ugotovitev, da se je Marx pošteno urezal: proletarske revolucije da sploh niso simptom razvitega, temveč ravno simptom nerazvitega, še nestabilnega kapitalizma.

Seveda pa nam kritiki ne povedo ničesar o tem, ali bi se marksizem razširil v Rusiji tudi v primeru, da ne bi poleg Rusije že obstajale razvite kapitalistične dežele. Pozabljajo, da je oktobrsko revolucijo omogočila ravno vojna, ki so jo bile med seboj visoko razvite kapitalistične države za svoje kapitalistične interese. Rusija iz teh držav ni prejela samo ideologije marksizma, ampak tudi pogoje za njeno uresničenje. Kritiki ne uvidijo, da pri oktobrski revoluciji ne gre konkretno za ruski kapitalizem, ampak za stopnjo v novitem procesu razvoja in razpada svetovnega kapitalizma.

Seveda pa je različnost notranjega razvoja dežel, zajetih v tem splošnem razvoju, privedla do neskladij v notranjem razvoju teh dežel samih. Poleg ekonomsko visoko razvitih dežel s preživelo družbeno ureditvijo so se pojavile ekonomsko zaostale dežele z napredno družbeno ureditvijo. Zaradi te posebnosti v razvoju socialističnih dežel je tudi razumljivo, da se v njih po eni strani pojavljajo tendence, da bi se problem socializma zreduciral na razvoj ekonomike, — po drugi strani pa nagnjenje k apriorno in dogmatično postavljeni ideologiji. Pri tem tudi razvoj ekonomsko razvitih kapitalističnih dežel nikakor ni brez pomena: podobno kot so stale ob zibelki socializma, ostajajo tudi vnaprej močan faktor, s katerim mora socializem računati in od katerega se more tudi mnogočesa naučiti.

Sploh postane zgodovina resnično poučna šele v okoliščinah, kakršne so današnje. Če je preteklost samo tisto, česar ni več, bodočnost pa samo tisto, česar še ni, se od zgodovine pač ni mogoče kaj pridati naučiti. Če se v zgodovini vse dogaja le po notranji zakonitosti določene družbe, potem je proučevanje zgodovine smiselno samo v primeru, da se zgodovina ponavlja: samo v tem primeru je možno iz preteklosti napovedati bodočnost. Toda v tem primeru

postane nesmiselno dogajanje samo. Razen tega pa ostaja taka omejena zgodovina vedno le na ravni topega opazovanja in registriranja, ne povzpne se pa na raven znanosti, na raven eksperimenta.

Cisto drugače je, če zgodovina sama dela eksperimente. Sodobna zgodovina je kot čarovniški kotel, v katerem nastajajo najrazličnejše kombinacije, velikanski laboratorij, v katerem se preizkušajo človeške skupnosti v najrazličnejših okoliščinah. Šele tu so dane osnove za kritičen odnos do zgodovine.

MNENJA

ČLOVEK KOT SESTAVNI DEL USTANOVE

TEZE O CIVILIZACIJI (II)

Žarko Vidović

6.

Predmet ima eno prednost pred živim organizmom: ne stara se (ali se vsaj ne stara v človeških relacijah), ne propada, ne boleha, ne umira, ni svojeglav, na kratko: ni obremenjen z vsem tistim, kar povzroča, da je živi organizem in da sem tudi jaz sam — za samega sebe — nezanesljiva opora. Ko določeni družbeni odnos opredmetimo, ga s tem napravimo zanesljivega. Prav tako kakor ovekovečujemo svoj lik s podobo, skulpturo, fotografijo, gramofonsko ploščo ali magnetofonskim trakom, filmom, knjigo itd. Ena od naših minljivih lastnosti je dobila s tem svojo neminljivo podobo. Stari Egipčani so svoje telo mumificirali, izdelovali svoj lik, lik dvojnika iz kamna, da bi si s tem zagotovili večno življenje. Ko so ljudje spoznali, da je zmotno verovati, da je telesni lik isto kakor telo in duša, so spremenili pojmovanje o človeku; ko so spoznali, da »večno življenje« in »duša« nista isto kakor telesni lik (tj. »telo«), tedaj so »večno življenje« zaupali objektivni duši, ki so jo celo ločili od telesa, da bi jo tako obvarovali propadanja, na katero je obsojeno telo. Večna, od telesa neodvisna, s telesom nepogojena, absolutna duša je nov pojem (nova ustanova) v zgodovini človeškega duha. Toda tudi realnost tega pojma, tj. realnost duše — je morala biti zajamčena. In zajamčena je takole: ker je bog večni, duša pa je del boga, je torej tudi duša večna! Potemtakem terja večnost duše večnost, vsemoč, absolutnost boga. Ne glede na to, koliko lastnih nasprotij vsebuje takšno pojmovanje — je le jamstvo, ustanova, ki zagotavlja človeku duševni mir, sigurnost na zemlji. In človekov odnos do družbe se je spremenil v človekov odnos do *boga* kot stvarnika, bolje povedano, kot vrhovnega načela, v katerem so vsebovane večne duše! Ustanovo boga so ljudje branili — ne ker jih je k temu gnalo kako etično družbeno čustvo, ampak nekaj močnejšega, primarnega: to ustanovo so branili kot jamstvo za večnost *svoje* duše, branili so jo zaradi svojega egoizma! Za večnost je pač vredno žrtvovati tudi svobodo: ljudje se podreajo bogu, pripisujejo mu vsako *človekovo* dobro delo, njemu pripisujejo tudi vsako slabo *človekovo* delo, pa navdihnjenje, pamet in tisto.